

ПО-ТОЙ-БІК-ЕКРАНА

Тетяна Терен — українська журналістка і культурна менеджерка. Працювала телеведучою, редакторкою і журналісткою в багатьох українських медіа. Співпрацювала як кураторка з українськими інституціями та фестивалями. Авторка п'яти книжок інтерв'ю з українськими письменниками і митцями. У 2017–2018 роках очолювала Український інститут книги. З 2018 року — виконавча директорка Українського ПЕН.

Перше, що я пригадую, — початок березня у Львові. Я сиджу на кухні своєї подруги Вікторії Амеліної і слухаю в навушниках її розмову з фінською письменницею Софі Оксанен. Візуальна картинка стереоскопічна, бо я бачу спікерок на екрані свого ноутбука, а водночас — боковим зором стежу, як Вікторія говорить із Софі у сусідній кімнаті — бібліотеці, яка в ті дні 2022 року була однією зі спалень у її львівській квартирі. Я приїхала сюди з Києва кілька днів тому — зі своєю подругою, її мамою, бабусею і їхніми трьома котами. Вікторія усіх нас прийняла у себе, а згодом ще багатьох інших знайомих і незнайомих їй людей — усіх, хто змушений був залишити свої домівки через війну і шукав тимчасового чи тривалого прихистку. На кухні були ретельно зашторені вікна і заготовлені свічки, в коридорі лежали спальні мішки на випадок тривоги, а я слухала, як моя подруга розповідала про війну і наше життя в ній: вона говорила чудовою англійською, з чіткими аргументами, особистими історіями і проханнями до світу про допомогу Україні. Згодом Вікторія приходить до нас на Замарстинівську, в тимчасовий офіс ПЕН,

щоби разом дивитися наступні розмови в рамках циклу «Діалоги про війну». А ще пізніше я дізнаюся, що у своїй незавершеній нонфікшн-книжці *Looking At Women Looking At War: A War and Justice Diary* вона згадає, як ми разом слухали діалог Наталки Сняданко і Марґарет Етвуд, що ввійшов до онлайн-версії проєкту. А коли Вікторії не стане, Марґарет погодиться написати передмову до посмертного видання української письменниці, чие життя забрала Росія.

Це не випадково, що, міркуючи про те, чим для мене стали «Діалоги про війну», я відразу виходжу на дуже особисту історію. Але так є: у перші місяці повномасштабного вторгнення цей проєкт поставав на тлі викликів і змін, які проживав кожен із нас. У ті дні мені допомагало триматися, зокрема, бажання зберегти й підтримати своїх колег, знайти для всіх нас нове опертя і відчуття важливості того, що ми робимо. Я говорю про той період як про час спонтанного менеджменту, коли не існувало жодних стратегій — ідеї і плани народжувалися тут-і-тепер й уже наступного дня втілювалися. 25 лютого 2022 року наша маленька команда зібралася на першу ранкову онлайн-планірку, і наступні кілька місяців ми зустрічалися щоранку — щоб підтримати одне одного, щоб розподілити термінові запити, які надійшли за день, і щоб разом поміркувати над важливими напрямками роботи. В котрийсь із тих лютневих ранків ми почали думати, що ще ми можемо зробити для інформування іноземної аудиторії про ситуацію в Україні, які голоси і платформи можуть нам допомогти розповідати від першої особи про все, що ми проживаємо. Нам потрібне було рішення, яке ми зможемо реалізувати саме в цих умовах, коли хтось із нас перебував в укритті, а інші були в дорозі до безпечніших місць. Після пандемії коронавірусу ми мали чималий досвід організації

онлайн-подій — отже, у нас уже був інструмент, який навіть в умовах повномасштабної війни міг нам допомогти запустити міжнародний проєкт — нам був потрібен лише інтернет у наших лептопах і телефонах, щоб комунікувати зі спікерами і запускати ефіри.

Від ідеї до втілення минулого кілька днів. Тоді все відбувалося вміть: автори, від яких ми раніше місяцями чекали на відповідь, не просто відповідали, а й одразу погоджувалися; наша аудиторія пропонувала нам нових героїв, яких нам було важливо почути, а партнери надавали свої майданчики для трансляції (звісно, так потім було не завжди). Думуючи про історію «Діалогів про війну», я бачу насамперед людей по-інший-бік-екрана: бачу нашу маленьку команду, в якій щодня розподіляли завдання і підстраховували одне одного; бачу координаторку Оксану Мамченкову на нашій кухні на Замарстинівській у Львові, звідки виводилися перші ефіри «Діалогів» і де ми під час безкінечних зумів підставляли одна одній чашку з гарячим чаєм; бачу нашу незмінну ведучу Ольгу Муху, яка миттєво ввімкнулася в проєкт і замість одного ефіру зрештою провела всі. Це був такий час, коли з'являлася ділянка роботи — і хтось тихо брав її на себе. Для мене важливо, щоб наше проживання цього спільного складного часу, наша делікатна підтримка всередині команди лишилися частиною цієї книжки.

У ті перші дні вторгнення ми також міркували, про що мають бути ці розмови, що вже змінилося і що незабаром зміниться у нашому діалозі зі світом. Ми зрозуміли, що в останні десятиліття найчастіше в нашому спілкуванні з іноземними інтелектуалами ми виступали в ролі співрозмовників чи модераторів, але український голос у цій розмові рідко був головним. Чи чули нас в попередні роки і десятиліття? Чи

мали ми змогу розповідати свою власну історію? Чи достатньо ми пояснювали і розвінчували кількасотлітні наративи і пропаганду ворога? Повномасштабне вторгнення, звірства окупантів і самовідданий опір українців вивели нашу країну в епіцентр світової історії, і ми постановили для себе, що саме українці мають її розповідати світу в рівноправному діалозі з іншими культурами. Діалог — це розмова двох, але в ній завжди, за правилами інтерв'ю, хтось має взяти на себе роль інтерв'юера. Тож ми вирішили, що у цьому проєкті в ролі модераторів будуть саме іноземні інтелектуали, які ставитимуть запитання своїм українським колегам. І саме ця зміна ролей у більшості розмов наповнювала ці діалоги розумінням і підтримкою, підсилювала український голос і давала простір для українських тем. Коли Орхан Памук так деталізовано розпитував Софію Андрухович, де вона зараз перебуває, які слова сказала своїй доньці зранку 24 лютого; або коли Агнешка Голланд так уважно і по-дружньому слухала, як Ірина Цілик починає кожен ранок з повідомлення своєму чоловікові, який служить у ЗСУ; чи коли Паоло Джордано просив Петра Яценка розповісти про те, що сьогодні відбувається у Львові, — у кожному з цих питань звучало щире бажання дізнатися більше і дати можливість говорити іншому, а отже, почути.

У той самий час, коли розгортався цей проєкт і до нього долучалися нові й нові герої, українські інтелектуали вели активну культурно-дипломатичну роботу за кордоном, виступаючи на різних іноземних майданчиках, стаючи головними гостями міжнародних фестивалів, форумів і конференцій. Доки тривали воєнні дії на лінії фронту і наші військові боронили й повертали кожен метр української землі, наше суспільство у пришвидшеному темпі відкидало

нав'язані століттями колоніальні погляди і повертало собі свій голос. Свою суб'єктність. Своє право говорити так, як відчуваємо і думаємо саме ми. І коли в одному з діалогів одна з українських героїнь не погодилася з аргументами іноземної спікерки, на що її співбесідниця після короткої паузи сказала: «Думаю, ви маєте рацію», — я подумала: як за ці лише кілька місяців зміцнів наш голос, як багато ми всього проговорили, як багато собі повернули. І навіть якщо у нас немає зараз часу, щоб це помітити і зафіксувати, ці розмови залишаться і допоможуть нам згодом збагнути, який шлях ми пройшли у нашій боротьбі за своє право бути почутими.

Значення кожного проекту вимірюється не лише тим, які зміни він приносить у моменті тепер, але його довготривалим впливом — тими колами взаємодії і нових ініціатив, які розходяться від нього далі. І якщо під цим кутом поглянути на «Діалоги про війну», то стає помітно, що вони від початку не були для нас лише серією розмов. Ми хотіли, щоб комунікація, яку вони розпочнуть, обов'язково тривала. Саме тому для нас такою важливою була присутність у цьому проекті Міжнародного ПЕН, який одразу погодився стати майданчиком і партнером для «Діалогів», запровадивши новий формат солідарності всередині нашої спільноти. Саме тому ми так раділи, коли наші автори й авторки, які часто знайомилися за кілька хвилин до ефіру, потім продовжували втілювати спільні ініціативи, писали матеріали на підтримку України чи приїжджали в наші міста. Зрештою, з «Діалогів про війну» народилася наша окрема велика програма, в рамках якої ми привозимо до Києва, Чернігова, Харкова, Ужгорода, Львова та інших українських міст авторів і митців з інших країн, щоби вони на власні очі побачили наслідки

злочинів росіян і стали нашими амбасадорами у своїх країнах. «Діалоги про війну» показали нам, що розмова, в якій слухають і чують, може бути одним із виявів підтримки і солідарності. Тепер вона триватиме завдяки цій книжці.

ДІАЛОГИ ПРО І ЧЕРЕЗ ВІЙНУ

Оксана Мамченкова — журналістка, редакторка та проєктна менеджерка. Нині координує проєкт *The Europe-Ukraine Desk*, ініційований *n-ost* та покликаний посилити голоси українських журналістів в медіа країн ЄС. Координаторка проєкту «Діалоги про війну».

Перша розмова «Діалогів про війну» відбулась 1 березня 2022 року, на шостий день повномасштабного вторгнення Росії до України.

За ці шість днів моя психіка ніби встигла приміряти всі три реакції на шок.

«Замри», коли я спантеличено ходила своїм районом в Києві, вивчаючи доступні укриття і прислухаючись до звуків перших сирен.

«Біжи», коли вхопилась за першу-ліпшу пропозицію виїхати з Києва. Це сталося в обідній час 25 лютого: приятель дав годину на збори, а далі — доба на дорогу, щоб опинитись у прихистку, наданому заледве знайомими людьми десь на Тернопільщині.

Бодай якесь, але «бийся». Моїм «бийся» було продовжувати працювати спільно з колегами із Українського ПЕН. Збираючись щоранку на зідзвони-планірки, ми звірялись, хто, як і де, а ще придумували, як нам бути корисними в тому, що ми вміємо й любимо — роботі із сенсами — в умовах великої війни.

Так абсолютно спонтанно ми придумали «Діалоги про війну», розмови впливових іноземних та українських інте-

лектуалів. Накидали списки потенційних учасників та учасниць, сформували можливі пари, розіслали перші десятки запитів, знайшли партнерів і вийшли в перший ефір. Я — сидячи на ліжку сільської хати десь на Тернопільщині, британський письменник Філіп Сендс та наша незмінна від першого випуску ведуча Ольга Муха — зі своїх робочих кабінетів у Лондоні, український письменник Андрій Курков — звідкись із України (тоді, в перші дні великої війни, ми часто обмежувались знанням про те, чи наші колеги «в безпеці», не заглиблюючись в деталі).

Я дуже примарно пам'ятаю свої емоції під час тієї першої розмови. Припускаю, що їх не було. Хіба слабка іскра: «Це ж треба, вдалось». Але точно пам'ятаю відчуття нереальності цієї реальності навколо, яке не покидало мене дуже довго. Можливо, не покинуло й досі, в переддень других роковин повномасштабного вторгнення і десятих роковин від початку нової російсько-української війни, коли я пишу ці рядки.

Отже, ми з колегами придумали «Діалоги», і протягом наступних місяців організація серії розмов стала одним із основних моїх робочих завдань. Невдовзі після того першого ефіру я перемістилась до Львова, де ми з колегами жили й працювали майже до кінця весни.

Попри те що за ці два роки пам'ять переповнилась гігабайтами спогадів, багато з яких помарковані болем, я добре пам'ятаю ледь не кожну розмову. Особливо ті, що відбувались першої весни.

Утім, пам'ять не обов'язково береже суть розмов, часом — лиш постать учасника і тло за його спиною (як-от Сашка Михеда на підлозі чужої кухні на заході України або Маргарет Етвуд у вишуканому готельному номері за океаном) або ж стан, з яким той чи та зайшли в ефір (ось Катерина Міхаліцина,